

До 200-річчя Тараса Шевченка

Міг поїхати до Італії й стати... співаком

Микола СЛАВИНСЬКИЙ,
лауреат Міжнародної премії
імені Володимира Винниченка

64

«Такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях... Посходились із усіх світлиць гості до зали, мов до якої церкви. Пісню за піснею співав наш соловей, справді мов у темному лузі, серед червоної калини... І, скоро вмовкав, зараз його благали ще заспівати, а він співав і співав людям на втіху, а собі самому ще й на більшу», – так писав у мемуарах про Тараса Шевченка його друг і оспівувач, а згодом опонент і знеславлювач, відтак знову ревний прихильник, автор першого україномовного історичного роману «Чорна рада» Пантелеймон Куліш.

«Ой зійди, зійди ти, зірньоко...»

Коли чумак Григорій Шевченко заводив пісню, слухали всі. Скрипіли колеса мажар (у великі дерев'яні вози були запряжені терплячі круторогі воли), сірла під липневим сонцем сиваська сіль, підпадьомкалі перепели, а малий Тарас, притулившись до батька, слухав, як він милує світ м'яким, мало не шовковистим голосом: «Ой зійди, зійди ти, зірньоко та вечірняя». Ця пісня стала однією з найулюбленіших. Втішався її словами в кирилівських бур'янах, куди втік од люті сп'янілих дяків-кривдників Губського та Богорського, на леваді, де його слухала юна Оксана Коваленко (перше дитяче кохання), серед степів і полів, коли добиралися до Вільни... Повторював і повторював про себе: «Рада б зірка зійти – // Чорна хмара наступає». А ще любив думи, присвячені волелюбній Коліївщині, про яку розповідав столітній дід Іван (особисто знав багатьох учасників повстання), змалеч-

ку знав багато псалмів (через роки й роки створив «Псалми Давидові»), ніколи не забував козацького Мотронинського монастиря, куди повела старша сестра Катерина (після заміжжя Красицька). Вона, як і всі (всі!) Тарасові родичі, знала дуже багато народних пісень, часто-густо зустрічала брата, який то щось малював на стінах сараїв, то писав у саморобних зшитках, тими чи тими жартівливими рядками: «По садочку ходжу, // Кониченька воджу».

Особливо часто співав Тарас після того, як став вільним. Українськими народними піснями зачаровував Брюллова (називав його «великим Карлом»), Івана Сошенка, Василя Штернберга та інших друзів, приятелів, просто випадкових слухачів. Уже зажив слави як молодий перспективний художник, уже мав «Кобзаря» та окреме видання «Гайдамаків», став затятим театралом, та готувався їхати до Італії

як... співак. Знали поезії Шевченка, захоплювалися картинами, однак на той час (1838–1842 рр.) найбільше цінували його своєрідний голос. На жаль, на поїздку забракло коштів, отож Тарас вирушив до України. Там малював, писав лірику, співав – у панських палацах і скромних оселях, серед давніх і нових знайомих. Так, у маєтку Репніних разом із художницею й літераторкою Глафірою Псьоль ушляхетнював світ піснями «Нема в світі гірш нікому» та «Ой не жур мене, моя мати», а на весіллі Олександри Білозерської-Куліш (званої як Ганна Барвінок) завів улюблену «Ой зійди, зійди ти, зірньоко». Пізніше письменниця згадувала: «Шия твоя пов'язана шарфом, вираз обличчя смутний, голос тихий і тонкий, співаєш свою «Зірньоку»... А ми забували тоді про те, що ми на землі... Все те віднеслось у далечині, а й досі твоя пісня почувается чулою».

«Тяжко-важко в світі жити»

Тарас Шевченко мав м'який, теплий, приємний баритон. Знав силу силу силу чумацьких, козацьких, обрядових, рекрутських, кріпацьких та сирітських пісень.

У мистецьких альбомах, щедро засіяних ескізами, Шевченко нотував і свої поезії, і принагідно – почуті народні перлини, зокрема «Хвалилася Україна, що в нас добре жити», «Да все луги, все береги», «Ой горе ж мені на чужині», «Чи всі тії сади цвітуть»... Співав і фатально-го 1847 року, коли поета арештували й етапом доправляли до Оренбурга. Українські пісні слухали російські жандарми, стеги й птахи. Уже першої ночі в похмурій Орській фортеці засланець пошепки вилив душу: «Тяжко-важко в світі жити // Сироті без роду». Ніхто не підхопив і не міг підхопити подальші слова, тим-то вів далі сам: «Нема куди прихилиться, // Хоч з гори та в воду».

Пізніше Шевченко співав і для таких, як він, поневолених солдатів, і для офіцерів та багатьох нових знайомих. Один із друзів поета, чиновник прикордонної комісії, третій із шести братів Лазаревських Федір згадував: «Шевченко прочитав нам напам'ять свою поему «Кавказ», «Сон», проспівав кілька улюблених своїх пісень: незмінну «Зірньоку», «Тяжко-важко в світі жити», але з особливим почуттям була виконана ним пісня «Забілили сніги // Заболіло тіло». Ми всі співали... Були хвилини, коли сльози самі собою котилися з очей, а гість наш просто ридав». Є ще одне промовисте свідчення – квартирмейстера Оренбурзького корпусу, картографа Карла Герна, в якого тимчасово мешкав рядовий Шевченко: «...Я не слыхал ничего восхитительнее этого пения». Український бранець у сірій шинелі

намалював портрет Карла Івановича та його дружини, але перед обшуком 1850 року спалив це полотно разом зі своїми паперами. Саме Герн допоміг поетові зберегти «Малу книжку» й альбом акварельних малюнків.

Шевченко часто виконував жартівливі та дитячі пісні. Озвучував їх і для дорослих, і для малечі. Повертаючись із пекельного заслання, не один день у Нижньому Новгороді чекав дозволу на в'їзд до Петербурга. Актриса Катерина Піунова, грою і вродою якої захопився поет, пізніше так згадувала: «Тараса Григоровича особливо любили мої молодші сестри й брати, яких, як і взагалі всіх дітей, він дуже любив... Цілими годинами бавився з ними, співав українських пісень і особливо потішав піснею, яку він навчив підспівувати хором: «Поведу козла на базар».

І невтомний перебендя, і загадковий оповідач Дармограй, і...

Часто-густо народні пісні та думи ставали невичерпним джерелом для натхнення геніального поета. Охоचे виконуючи такі чумацькі мініатюри, як «Ой не шуми, луже», «У Києві на ринку» чи «Ой сидить пугач», Шевченко писав співзвучні їм твори, зокрема й маленьку поему «Хустина» – воістину шедевр, де відлюнюється глибинне національне начало: «Ой хустину, хустиночко! // Мережана, шита, // Тільки й слави козацької – // Сіделечко вкрити».

Якби Господь не дав Шевченкові великий дар лірика і хист художника, то він, очевидно, став би... Ні, не співаком, камерним чи хоровим, не вокалістом, а народним співцем, кобзарем. Тим-то цілком закономірно, що свою найголовнішу книжку – книгу! – поет назвав так: «Кобзар». Є в ньому (ще з першого видання) і знаменитий, і знаменний вірш «Перебендя». Так називали й інколи називають сьогодні як диваків, химерних людей, так і кобзарів, про котрих і йдеться. Автор довго вагався, яку назву вибрати для принципово важливого для нього твору про місце і роль поета у суспільстві. Шевченко знав, що до цієї пекучої для

всіх часів теми зверталися майстри слова від Горація до Міцкевича та Пушкіна, тим-то шліфував кожен рядок, виправляв текст навіть в останній рік життя. Тоді й змінив усталену назву «Перебендя» на «Кобзар». Мабуть, засумнівався у доцільності переінакшення, тому хвилястою рисочкою відновив попередню. Відновив, а назву «Кобзар» залишив не закресленою. Твір довго поширювався в рукописних списках, де найчастіше вживалася назва «Перебендя». Відтоді так і повелося – аж до найновішого академічного зібрання творів Шевченка.

У спадщині українського генія образ кобзаря зустрічається в багатьох віршах та поемах, зокрема «Тарасова ніч», «Катерина», «Гайдамаки», «Сліпий», «Великий льох»... Один із листів до Григорія Квітки-Основ'яненка поет підписав так: «Перебендя». Є ще одна Шевченкова іпостась: Кобзар Дармограй. Саме ця іпостась домінує в російськомовній прозі автора, який уміло користується маскою загадкового оповідача. Дві повісті – «Княгиня» та «Прогулка с удовольствием и не без морали» – навіть мають автор-

ський підпис-псевдонім «К. Дармограй» (тобто Кобзар Дармограй). У листі до Михайла Лазаревського Шевченко повідомляє про нього як про зовсім іншу особу, самостійного автора: «Дармограй написав уже...». І московські, і петербурзькі видавці з великою недовірою та підозрою поставилися до новоявленого оповідача (якогось невідомого Дармограя (його поет називав то своїм протезе, то знайомим початківцем). Так, повість «Прогулка...», на яку Шевченко покладав особливі сподівання, тривалий час поневірялася в редакціях, а уривки з неї були надруковані вперше лише 1881 року. Безпритульна доля також чекала на інші повісті. Отож справедливо пророкування Пантелемона Куліша, зроблене в листі до Шевченка: «Ні грошей, ні слави за них не добудеш». Аж 1925 року авторитетний літературознавець Сергій Єфремов зробив спробу реабілітувати постать дивака, який грає безплатно, задарма, хоча й наголосив, що «блискуче слово поета Шевченка вбило скромні спроби Кобзаря Дармограя».

65

Притулити до серця «Кобзаря»

Великий поет не раз і не двічі згадував у «Щоденнику», як він співав то в колі друзів, то на самоті, ба навіть у снах: мовби завів «Люблю, мамо, Петруся, // Поговору боюся», та «на последней ноте проснувся». 8 липня 1857 року Шевченко заготовував: «...Я побрел тихонько на огорода, нарушив глубокую тишину очаровательной ночи песнею: «Та нема в світі гірш нікому, // Як сіромі молодому». А ось запис 13 серпня 1857 року: «Во весь день и вечеря все пел:»

«У степу могила // З вітром говорила».

Видатний учений, авторитетний поціновувач фольклору Михайло Максимович так оцінював майстерність Тараса Григоровича: «... Заслухувались ми співаючого Шевченка – цієї мистецької природи, що так багато відбилась у живописі, віршванні, а найсильніше і найкраще – в співі українських пісень». Звичайно, це свідчення суб'єктивне (Шевченко – насамперед поет), але видавець збірників «Малороссийские песни» та «Украинские народные песни» точно наголосив на артистичності багатогранної вдачі всенародного, воістину Великого Кобзаря.

Воднораз Шевченко був обізнаний із багатьма надбаннями світового музичного мистецтва, підтримував теплі стосунки з відомими

тогочасними композиторами, артистами, співаками, часто використовував звукову образність у творах. Так, Іван Франко, називаючи поему «Гамалія» «дзвінком погуком козацького героїства, відваги і енергії», відзначав, що в ній «море вітер чує», «Босфор клекотить, // Неначе сказаний, то стогне, то виє», а Дніпро реве так: «Зареготався дід наш дужий, // Аж піна з уса потекла».

Поет, зачарований багатством як природних звуків, так і світом музики, залишив нам роздуми про фуги Баха, мазурки Шопена, етюдів Ліста, увертюри Мендельсона, «Реквієм» Моцарта, твори Бетховена, оперу «Іван Сусанін» Михайла Глинки, з яким був знайомий, називав музику Гайдна «божественною», захоплювався його ораторією «Створення світу», порівнював з могутніми акордами австрійського композитора лінії й тони далечини, куди зорів із дніпрових круч... Стояв на них часто, вдивлявся в Україну, яка також видавалася поетові «божественною», й ніколи не зізнавався собі, що й у його хисті – божественне начало.

Григорій Квітка-Основ'яненко, на той час уже старійшина рідної літератури, написав авторові після прочитання «Кобзаря»: «Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас, і Ваші думки кріпко, як музика, лягають на душу». Головна книга Шев-

ченка дуже швидко перетворилася на своєрідний пісенник для багатьох поколінь, а якщо точніше – для всього народу. Широко залунали «Реве та стогне Дніпр широкий», «Садок вишневий коло хати», «Думи мої, думи мої, // Лихо мені з вами», «Закувала зозуленька», «Ой люлі, люлі, моя дитино»... Одним із перших музичних творів на слова Шевченка став солоспів «Нащо мені чорні брови» (вірш «Думка»), який 1847 року написав відомий етнограф Микола Маркевич. На першому концерті 27 квітня 1861 року в Петербурзі, присвяченому вшануванню пам'яті українського генія, лунали і українські пісні, і вірші Шевченка. Найпершу мелодію до «Заповіту» створив полтавський музикант Гордій Гладкий на початку сімдесятих років XIX століття. Пізніше до цього твору зверталися майже п'ятдесят композиторів, зокрема Михайло Вербицький, Микола Лисенко, Кирило Стеценко, Сергій Прокоф'єв... Загалом же на слова Великого Кобзаря написано понад дві тисячі музичних композицій. Лунали його твори на Майдані під час Революції гідності. І сьогодні лунають у всіх куточках України: у Києві, на Донеччині й Луганщині, у нашому Львові і в нашому Криму. І лунатимуть завжди.